

**Azərbaycan Respublikasının
Prezidenti yanında
Kütləvi İformasiya Vasitələrinin
İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu**

Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin, milli adət-ənənələrinin, elm və mədəniyyətinin təbliği

**Faiq Ələkbərli
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru**

III Yazı

*Ömər Faiqin fikrincə, millətə
doğru yol göstərmək, pisi yaxşıdan
ayırmaq İslamlığın, türkçünün əsil mahiyyətini ortaya qoymaq üləməldən,
oxumuşlardan gözənlər ki, ancaq on
lann da böyük qismi öz canlanın dər
dinə qəlib tərənnəmək, dinnək fikrləri
yoxdur. O, yazi: "Aman ya Rab, nə
üçün beş günlük dünya məhabəbatını,
beş-on dəqiqlik yalançı rahatı, az
vaxtda puc olacaq cüzi mənəfəti dün
yəyi-jəbədi həyata, mənəvi və müka
fatə tərcih edir? Oxumuşluq sıfıri,
böyüklik rütbəsi, milləti cəhalətdən,
səfələtdən qurtarmaq bu vəchə həm
növünə müavini etmək deyilmət? Hə
qiqət, kül, torpaq başımıza ki, hər mil
letin "abrazovanni"lan millətin salamat
lığı üçün əvəmürnəs ilə hər cür rəftar,
millətin hürriyyəti uğrunda mallannı
deyil, canlanı fəda etdikləri haldə bi
zim "abrazovannilar"ımız safid ca
maeti, hənuz maarif və millətpərvərlik
aləminə addım atmağa başlamış qar
daşanımızı yersiz, vaxtsız rəftərlər
ilə, yazıları ilə, maarif və mədəniyyət
dən uzaqlaşdırımağa bir növ səbab
olurlar."* 1

Nemanzadəyə görə, ikiyüzlü üləmələrin, "abrazovanni"ların bu əməllerine görə xalq digər ziyanlıları da inanırlar. Onun fikrincə, bu kimi məsələləre aydınlıq getirmək lazımdır ki, xalq da kimlərin arxasında getməli olmalarını bilsinlər, zəmanə ilə ayaqlaşmağı bacarsınlar. "Zəmanəmizdə bir az görünməyə başlayan hürriyyət, ədalət, insaniyyət gənəsi hərçənd bizim üstümzdə, bizim üfüqümüzdə de doğulacaqdır. Lakin o günün işığından vaxtında istifadə etmək üçün indidən hazırlamamışımız, fürsəti itirmiyib dərdləşəyimiz lazımdır. Dərdləşmək, görüşmək, xəberləşmək, ərz-i-hal etməyimiz üçün de əlbəttə, işe yarar, söz keçər, qədri bilinər ümumi "dil"imiz olmalıdır. Bu ümumi nüfuzlu "dil" dəxi millətlərdə olduğu kimi, şəksiz "metbəə" və "metbuatdır". 2 Beləliklə, o hesab edirdi ki, hazırda milli hüquqları, insanı vəzifələri, İslamlığın və türkçünün əsil mahiyyətini ortaya qoysaqəcək vasitə metbuatdır.

Ömər Faiq açıq şəkildə yazi: "Avropa nacatinı ilk növbədə, ruhanişlərinə şürurca ya dəyişdirməkde, ya da öz yerini göstərməkdə tapdı. Artıq Avropa da ruhanişlər ya gözə görününlər, ya da görünənləri millətin mənəfeyindən danişirlər. Müsəlman xalqlarla gəlinəq, burada hələ də veziyətin ürəkəçən olmadığını yazar Nemanzadəyə görə, avropalılardan fərqli olaraq bizim çıxış yolumuz milli həyatımızın inkişafı üçün, ancaq həqiqi üləmələrə, ruhanişlərə bel bağlamaqdır. O, yazi: "Biz bambaşqayız. Biz, öz milli həyatımızın bəqası üçün gərek dörd eli ilə həqiqi ruhanişlərə, məscidlərimizə, məscid məktəblərimizə, şəri adətlerimizə sarialaq. Həqiqi üləməmizə böyük ümidi, ümidi-nicatlar bağlayaqla. Amma indiye

dəliyi sayesinde, müsəlmanlar gözəl əlaqlı, mətin qətblı, azad fikrli, doğru sözlü, tərəqqipərest, nəhayət dünyəvi elm xadimi olduqlarından az vaxtda dünyadan yarısını feth etmiş, ədalət və mərhəmmətə də idarə etmişlər. Ancaq sonralar, əslində Quranın sadə və bəsət olan əqide və ehkamlarının bəyani üçün uzun-uzun tefsir kitabları yazılib, bunurla da əsil islamdan, "əql və hikmətdən" uzaq düşüllüb. 6

Ö.Faiq yazi: "indiki islamın əsil mahiyyətini dərk etmek, onun dünyəvi elmlərlə bağlı cəhətlərini mənimsemək vaxtidır. Çünkü Quranın özünün də böyük qismi dünyəvi elmlərə aiddir: "Bu qəziyyələrdən şu neticəyi çıxarmaq istəyirəm ki, Quranı, islamı bilmək, Allahı tanımaq, kamil insan olmaq üçün şəriət elmini bilmək on derece lazımsa, dünyəvi elmləri bilmək üçün doxsan derece lazımdır". 7 Onun fikrincə, eger dünyəvi elmlərlə mədəniyyət və insaniyyətə nail olmaq mümkün deyilse, dini elmlərlə heç vaxt buna müvəffeq ola bilmərik. Deməli, müsəlmanlar hər iki elmi, ancaq daha çox da dünyəvi elmləri öyrənmelidirlər. 8

manla milli-məhəlli türkçülüyü daha gerçəki olması qənaəetinə gelmişdir. O, yazi: "Onun fikrincə, eger dünyəvi elmlərlə mədəniyyət və insaniyyətə nail olmaq mümkün deyilse, dini elmlərlə heç vaxt buna müvəffeq ola bilmərik. Deməli, müsəlmanlar hər iki elmi, ancaq daha çox da dünyəvi elmləri öyrənmelidirlər. 9

Deməli, əvvələr ümidi dəha

xunmuşdur. O yazi: "Kim olursa olsun, insan bir nəfər, bir millət və ya fikri-əməl uğrunda vaxt can yandırı ki, ona o zaman aşiq olur ki, onu yaxından tanıyıb ürəkəndə sevşin, yoxsa quru və yalançı göstərişlərə arada məhəbbət, eşq deyil, bayğı dəstlüq belə olmaz. Men iddia etmek deyil, uca səsle bağırıram ki, biz özümüzü tanımız, biz öz millətimizin boş adını belə bilməyiriz." 11

Hələ, Ömər Faiqdən önce Ə.Hüseynzadə, Ə.Ağaoğlu, Ü.Hacıbəyli, M.Ə.Rəsulzadə və başqa aydınlarımız bu məsələyə toxunaraq türkərin milli kimliklərini dini kimliklə eyniləşdirildiklərini, bunun yanlış olduğunu dəfələrə yazmışdır. Ancaq Ə.Rəsulzadənin Quzey Azərbaycanı işğal altında tutduğu bir əsərə yaxın müdəddətə apardığı antitürk siyasetinin neticəsi olmalı idi ki, millətin özü-nüdəki prosesi kifayət qədər agrılı keçirdi. Milli şüurya Ə.Rəsulzadənin ideoloqları tərefindən zədələnən Azərbaycan türkərinin əksəriyyəti özlerini "müsəlman" olaraq qəbul edirdilər. Ancaq bununla kifayətlenməyib milli kimliklərini "persiya", "sünni", "şie", "tatar" kimi göstərənlər də tapılırdı. Ö.Faiq doğru yazi: "Halbuki Təbrizin şəhəri, Osmanlının sünnesi, Qafqazın müsəlmanı hamisi türk oğlu türkdürələr. Ancaq Qafqaz türkü İran türkünə "ac tat", Tiflis türkü isə "persiya" gözü ilə baxır. Nəticədə de İran türkleri əşəqlərini fars məktəbində oxudub özlərinə "şie-fars" rəngi verirlər. 12

Digər tərəfdən Ömər Faiqə görə, türkələr İsləm qeyrətini də o qədər çəkmışlar ki, artıq bu qeyrətə öz vətənini və adını da ittiblər. "Hə, ey Türk! İstər danx, istər kanx, yaxandan əl çəkəcək deyiləm. Sən hər şəyi öyrənmək istədiyin haldə niya bir-cə zadi - yəni özünü bilmək istəmirsin, niya öz vətənidən, öz vücuvdan, öz soy və nəsindən xəbərin yox? Niya sənə 'Kimsən?' dedikdəri vaxt həqiqi cavabında aciz qalırsan? Niya sadəcə deyə bilmirsən ki, men Türk? Niya deyə bilmirsən ki, şəhələdən, sünnilikdən, babilqidən əvvəl sən türk idin. İndi də türksən və bundan sonra Türk qalacaqsan". 13

əvvələr ümidi dəha çox islamıyyətin yeniləşməsində, ruhani idarələrinin təkmilləşməsinin də görən Nemanzadə bunun mümkünsüzlüyüünü dərk etdiyindən sonra milli oyanış, milli birlik məsələsinə önem vermiş, milli təşkilatların yaranmasını vacib hesab etmişdir. Onun fikrincə, türkələr ancaq İslamlığını deyil, türkçülünü də dərindən dərk edib millətə təmən-nasız yardım etməli, irəli aparmalıdırular. Məsələn, o, "Millətpərvərlik zamanıdır" məqədə yazırı ki, türkələr İslamlığı qəbul etməklə mənfi anlamda heç vaxt dəyişməmişlər. Əksinə də güclü olaraq hər daim ədalət, haqqın yanında olmuş, ədalətsizliyə, haqqlılıqla qarşı mübarizə aparmışlar

bizi bizi sələmətə çıxaran yolların en gödəyi ancaq idareyi-ruhaniyyələrimizin İslahıdır". 4 O, sadəcə yazi: "heqiqi üləmələr, heqiqi ruhanişlər bunu etmək olar, yallançı ruhanişlər yox. Deməli, millət də məhz heqiqi üləmələrin, ziyalılarının (Ə.Hacıbəyli, Ə.Hüseynzadə və b.) arxasında getmeli və onlara tapınmalıdır. 5

Yenileşmək mühafizəkarlıq məsələsində Nemanzadənin Əbuturab Axundoğlu ilə dini və dünyəvi elmlərdən hansının daha önemli olması mövzusunda apardığı polemika da maraq doğur. Opponenti ilə razılaşmayan Ö.Faiq görə, ilk dövrde islamın əqide və ehkamlarının açıq və sa-

təmənəsiz yardım etməli, irəli aparmalıdırular. Məsələn, o, "Millətpərvərlik zamanıdır" məqədəsində yazi: "Məsələn, türkələr İslamlığını qəbul etməkə mənfi anlamda heç vaxt dəyişməmişlər. Əksinə də güclü olaraq hər daim ədalət, haqqın yanında olmuş, ədalətsizliyə, haqqlılıqla qarşı mübarizə aparmışlar. 6

Bizcə, türkçülükə bağlı olaraq Nemanzadə 1917-ci ilde yazi: "Men kiməm?" məqədəsində nəinki o dövr üçün, günümüzdə də aktual olan bir çox maraqlı məsələlərə to-

1 Yenə orada, s.70

2 Yenə orada, s.70-71

3 Yenə orada, s.84

4 Yenə orada, s.121

5 Yenə orada, s.98-100

6 Yenə orada, s.146

7 Yenə orada, s.147-148

8 Yenə orada, s.157

9 Yenə orada, s.75

10 Yenə orada, s.134

11 Yenə orada, s.233-234

12 Yenə orada, s.235-236

13 Yenə orada, s.238